

«Хто такий Параджанов?»

Святослав Іванов

Щойно відгрімилі оплески, що так рідко трапляється в цьому залі. Радянську делегацію освітили прожектори. Довелося встати і розкланятись. Це також рідко буває у фестивальному залі Мар-дель-Плата... Нам тиснули руки. Американська делегація вітала демонстративно, вручила сувеніри. Про це наступного дня написали всі газети. Французький режисер П'єр Каст бурхливо виражав захоплення, просив фотографії для статті, яку він написав у «Кайє де сінема». У фойє підійшов Гельмут Гофман. Двометрового красеня ми спершу приймали за кінозірку. З'ясувалось, що це відомий німецький кінознавець, постійний директор кінофестивалів у Оберхаузені. Чомусь з обуренням в голосі Гофман запитав:

— Хто такий Параджанов? Я знаю всіх видатних режисерів світу, чому досі не знав Параджанова? Що він ще поставив?

Я назвав нікому невідомі фільми... Відповісти однозначно і лаконічно на питання: «Хто такий Параджанов?» було важко не тільки у фойє фестивального кінотеатру в Аргентині. Це важко і через 12 років, коли назва фільму «Тіні забутих предків» викреслюється з історії українського кіно, а сам режисер в ролі ув'язненого кримінального злочинця замітає цехи Вінницького заводу сільськогосподарських машин.

Якось Тамара назвала Параджанова генієм. Присутній Левада дуже серйозно і повчально сказав:

— Навіть я не геній, Тамаро Степанівно, хоча я дуже талановита людина.

До слова «геній» потрібно ставитись серйозно, а то навіть Левада буде приміряти його на себе.

Параджанов до слова всерйоз не ставився. Охоче роздавав цей титул друзям і знайомим, був впевнений, що сам напевне його заслуговує. Це зіграло немало роль в його трагедії.

* * *

Коли я його побачив уперше, він ще не був генієм. Прийшов із пропозицією поставити «Тіні забутих предків» і готовим сценарієм, написаним спільно з І.Чендеєм. У пам'яті залишились яскраві очі, розумні і добрі, але з якоюсь тривогою. Як ніби сумнівався, чи дозволять йому ставити цей фільм. Інакше, навіщо йти до заступника міністра культури? А заступник міністра в той час ще не був обтяжений кінематографічним досвідом.

Ні Коцюбинський, ні Параджанов сумнівів не викликали. Відбулась друга зустріч, але в деталях не запам'яталась. Тільки емоційна оповідь про те, що оператором буде Юрій Ілленко, а художником Юрій Якутович. Ілленко був мені невідомий. Якутовича знав за його карпатськими роботами, книжковими ілюстраціями і родинними зв'язками з художницею Манучаровою. Одне слово, фільм було запущено безболісно.

Наприкінці робочого дня подзвонив міністр Бабійчук: — Ось у мене сидить Василь Ілліч Касіян. Він чув, що ви берете художником у «Тіні забутих предків» Якутовича. Він здивований і обурений, невже це правда?

Тут необхідний відступ. Незадовго до цього відбувся з'їзд художників України. Молодий Якутович виступив з гострою промою, викривав чиновних, але бездарних стариганів. Виступ справив враження. Зірвались вибори на пост голови Спілки наміченого старигана. В метушні довелося вибрати Касіяна — хоч і не бездарний, але досить старий. Якутович став *enfant terrible* на багато років. Все це набуло великого резонансу. Полікарпов — сталінський управитель літературою і мистецтвом, що залишився біля керма і за Хрущова, — розповідав мені в Москві цю історію з обуренням:

— Як це у вашому ЦК не знають, чим дихають художники!

Касіян, зобов'язаний Якутовичу своїм постом голови Спілки художників, вирішив вжити заходів, дізнавшись, що кіно допомагає крамольному вижити.

А мої стосунки з Бабійчуком були в стадії перехідній. Я ще був його заступником з кіно, але вже створювався Комітет і було ясно, що підлеглість набула умовності. Я відповів міністру:

— Так, ми замовили ескізи до фільму Якутовичу. Він чудово знає Карпати. Якщо ескізи вийдуть хороші, Якутович буде художником фільму.

Бабійчук відповів щось здивовано-загрозливе і повісив трубку.

Невдовзі дивилися проби. Чіткість фрескових ліній, незвичайність і багатство фактури, чистота кольору справляли прекрасне враження. Наче нічого не викликало тривоги за майбутній фільм. Але звідкись, з міністерських кутків і студійних закутків все-таки просочувався сірководень. Знехотя кинута фраза, раптово обірвана розмова, багатозначна пауза повинні були означати: «Побачимо, побачимо, що піднесе цей Параджанов».

З Карпат, де велися зйомки, просочувалась тривожна інформація. Ідуть бої між Параджановим та Ілленком. Якутович виступає арбітром. Проблеми творчі, але даються взнаки й характери. Параджанов може кинути зйомки і піти в гори на цілий день. Він самодурствує, вимагає від групи і постачальників неможливого. В Комітет почали надходити телеграми. Сумбурні, істеричні, незрозумілі. Вперше познайомився з телеграфним стилем Параджанова. Він завжди любив посилати телеграми. Хотілось відповісти: «Вантажте тару бочками...» Нічого іншого на такі телеграми не відповіси. Довелося послати спочатку заступника, а потім директора студії В.В.Цвіркунова. Якось помирили.

Матеріали надходили хороші. Але в коридорах шипіли: «А у Параджанова завжди так: кадри є, а фільму немає». Але фільм вийшов хороший. Потім розповідали: Параджанов три дні і три ночі не виходив з монтажною. Нікого, крім монтажниць, не допустив. Вийшов змучений до Ілленка, Якутовича і всіх інших, хто чекав на нього. Сказав невпевнено: «Здається, геніально!» Тоді він вжив цей термін зі словом «здається».

Мені фільм сподобався з першого перегляду. Ні, це не був ремісничий виріб, як майже всі фільми студії ім. Довженка в той час. У ньому жила філософія і мистецтво. Це було образне мислення художника, поетичне сприйняття світу. Зовсім по-новому проявив себе колір, він набув драматургії і краси. Він закреслював олеографічну потворність «розмальованих» картин. Правильно писав потім Блейман, що після «Тіней...» вже не можна було знімати такі картини.

Був різний ступінь в позитивній оцінці «Тіней...», але негативних оцінок не було ні на студії, ні в республіканському Комітеті. Пізніше серед кінематографічної молоді з'явилась легенда, що фільм не хотіли приймати, що в ньому щось (!) вирізали. Ця легенда була даниною моді — модними стали фільми і сценарії, які «забороняє начальство». Пам'ятаю, як І.Драч був щиро засмучений і навіть ображений, коли, прочитавши його сценарій «Криниця для спраглих», я сказав, що не бачу в ньому ніякої крамоли. А в Москві молоді режисери самі розпускали чутки, що їхні фільми «не приймають». Так от, «Тіні забутих предків» були прийняті на всіх інстанціях, як кажуть, без найменшого спротиву.

Один кадр мене дещо непокоїв з точки зору «проходження» — оголена Палагна-Бестаєва. Проте цей кадр знято настільки цнотливо, що ні в Києві, ні в Москві, ні в обох Комітетах, ні в обох ЦК не викликав жодного зауваження... І тільки наступного дня після здачі фільму нас з Цвіркуновим покликав до свого кабінету Олексій

Володимирович Романов:

— Послухайте, товариші, вона там не занадто оголена?

— Куди вже більше, Олексію Володимировичу.

— Це негарно!

І підбираючи аргументи, щоб якось уникнути нашої іронії, заявив:

— За кордоном — не куплять!

На цьому розмова і закінчилась. Наш старіючий міністр був переконаний, що жіночі ноги ростуть із Пентагона і боротьбу з «голізмом» (як він сам це називав) і алкоголізмом вважав головним у своїй діяльності на посту керівника радянської кінематографії. Втім, його зауваження про закордон, яке здалося нам тоді смішною відмовою, довелося мені згадати під час фестивалю в Мардель-Плата. З дирекції фестивалю передали, що в аргентинської цензури є претензії до нашого фільму. Я попросив зустрічі з представником цензури. Запліснявілий чиновник невизначеного віку почав пояснювати, що за аргентинськими законами не можна показувати на екрані повністю оголену натуру.

— Треба, щоб було прикрито хоч трохи.

Він сказав, що цензура пропонує нам вирізати цей кадр. Я твердо і чітко йому пояснив: коли Аргентина купить у нас фільм і пустить його в прокат, цензура матиме право висувати свої вимоги. Ми ж привезли фільм на Міжнародний кінофестиваль і будемо демонструвати його в такому вигляді, в якому він зроблений в Радянському Союзі, або покинемо фестиваль.

На цьому розмова скінчилась. Цензура більше не втручалась.

* * *

Про фільм писала критика в нас і за кордоном. Писала багато і гарно. Думаю, що цей фільм не піде з історії кіно. Підуть ті, хто думає, що можна історію кіно і його сьогоднішній день кроїти за власним куцим розумінням. Підуть, і запах сірководню витягне віддушник. Не буду займатися аналізом фільму. Це зроблено в дисертації, яка можливо й побачить коли-небудь світ. Важливо зафіксувати деякі деталі, яких, крім мене, ніхто не знає. Тому повернувся знову в Мардель-Плата.

Наш фільм ішов у передостанній день фестивалю. Два тижні ми ходили в кінотеатр «Негарс», дивилися по два фільми в день. І з кожним днем зростала тривога. Фільми були різні. Хороші й погані. Але наш не був схожий ні на жоден із них. Ні темою, ні поглядами на життя. Ні зображальною своєю структурою. Виникало відчуття: або повний провал — або перемога. Настав наш день. Фільм давали на вечірньому сеансі. Це важливо. До денних сеансів інше ставлення. А на вечірній навіть не пускають без чорного костюма і метелика. Перед входом до кінотеатру збирається великий натовп. Кожна делегація, під'їхавши, піднімається на поміст, директор представляє її по радіо. При бажанні можна підійти до мікрофона і сказати декілька слів. В той день ми з Іваном Миколайчуком скористалися такою можливістю. Я сказав по-російськи, він — по-українськи.

Потім І.Дзюба в своєму відомому трактаті про русифікацію обурювався: як це український міністр, описуючи зустріч в Аргентині в інтерв'ю «Вечірньому Києву», говорить, що з натовпу кричали «Віва Моску!», і це його не ображає! Так, справді кричали «Віва Моску!» «Віва Світ Юніон!», пролунав навіть свист, протяжний, але одинокий. Ми представляли на фестивалі Радянський

Союз, були не українською, а радянською делегацією. Мене не образили слова вітання на адресу Радянського Союзу, і нехай вже вибачить Дзюба, що для аргентинців, що зібралися перед кінотеатром «Негаро», ми були просто представниками великого народу, і вони не підозрювали про тонкощі взаємин всередині цього народу. З відстані 20 тисяч кілометрів вони і для нас не мали значення.

У залі, де підлога стрімко йде вгору, до екрану, і ти відчуваєш себе наче в кабіні злітаючого літака, ми зайняли «ряд пошани». Делегація складалась з трьох чоловік — Івана Миколайчука, Лариси Кадочникової, мене. З нами був також «спецперекладач», який не знав іспанської мови, але зате знав англійську і багато іншого. А Параджанова не було...

Коли в Москві, на високих інстанціях визначали склад делегації, було вирішено: два актори, керівник делегації, спецперекладач. Якщо б делегація була на одну людину більшою — Параджанова б до неї включили. Упередження проти нього ще не було.

Йому, звичайно, було образливо. Він це приховував під своєю звичайною бравадою. Мені він сказав:

— Це правильно, що мене не взяли. Адже я не знаю сам, що скажу чи зроблю наступної хвилини.

На студії він говорив: «Мене не взяли, тому що я замовив квиток тільки в один кінець». Заради красного слівця він завжди був готовий пожертвувати чим завгодно — від дружби до власної свободи. Цю фразу, звичайно, було зафіксовано і поставлено йому на карб.

А ми в Мар-дель-Плата весь час згадували його. В яскравому вареві фестивальної публіки, серед якої немало людей цікавих, Сергій Йосипович, звичайно, став би помітною постаттю. Його яскрава індивідуальність, відданість кіномистецтву і свій оригінальний погляд на нього, бурхливий темперамент і влучність оцінок змусили б багатьох добре запам'ятати радянського режисера. Щодо застережень — не наговорив би він дурниць, то вони даремні. Багато разів мені доводилось переконуватись, що найбільшу шкоду за рубежем приносять нам саме люди, які не викликають ніяких побоювань. Це за їхньою тупістю, лякливою обережністю, на жаль, нерідко судять про країну і про людей.

А в кінозалі поруч з екраном під променем прожектора вже піднімався радянський прапор. Це такий ритуал. Перед демонстрацією картини диктор оголошує: така-то країна представляє такі-то фільми. В цей час піднімається національний прапор. Одні аплодують, інші свистять, треті залишаються байдужими. Коли піднімався радянський прапор, байдужих було небагато. Були й оплески, і свист. Та ось проскочила короткометражка В.Копаліна «Вище тільки небо» і почався фільм «Тіні забутих предків».

Ми вже звикли до того, що у фестивальному залі порядку не буває. Курять, розмовляють, заходять і виходять, щось жують. Але хвилин через десять після початку фільму якимось спиною і плечима відчувалась увага залу. І так було до самого кінця.

Серед привітань запам'ятались серйозні слова голови американської делегації, режисера Френка Шаффнера. Він відкливав мене вбік і сказав:

— Як член журі я не маю права висловлювати своєї думки до кінця фестивалю, але конфіденційно можу вам сказати: на фестивалі є один фільм — це ваш фільм. Це

єдиний фільм, в якому мені як режисеру є чому повчитись.

І знову:

— Хто такий Параджанов?

* * *

Журі одногосно присудило фільму приз «Південного хреста». Це друга премія фестивалю. Гран-прі одержав італійський фільм «Байдужі» режисера Франческо Мазеллі, перевагою в один голос у змаганні з чехословацьким фільмом «П'ятий вершник був страх». Коли вручали призи у великому ресторанным залі, повідомлення про Гран-прі викликало розкол — свист і оплески. Нагорода радянському фільму була зустрінута одностайним схваленням. Крім того, він одержав приз ФІПРЕСІ «За колір, світло і ефекти». Цей приз уже прямо стосується роботи Юрія Іллєнка і Юрія Якутовича. Після довгих років животіння і зневажливої критики з трибун і в пресі українська кінематографія одержала перемогу на міжнародному фестивалі. Перемога набула суспільного резонансу.

У поїзді я підготував інтерв'ю для «Вечірнього Києва», з вокзалу поїхав до редакції, щоб там сфотографували велику золоту медаль із зірками «Південного хреста». Через кілька днів у кінозалі Жовтневого палацу ми зібрали кінематографістів, щоб розповісти про фестиваль. Там вже відчувалось, що золота медаль «Тіням...» перетворюється у подію. Всі бажаючі не могли потрапити до залу. Біля дверей стояв великий натовп. Прийшли не тільки кінематографісти. Були художники, письменники, багато молоді. Справжнє свято. Сергій Йосипович відчував себе іменинником. Вся група сиділа на сцені. Параджанов виступав. Говорив яскраво, як завжди, трохи сумбурно. Зал його гаряче вітав. Ми з Іваном Миколайчуком розповіли про фестиваль. Гостро відчувалась незручність перед Сергієм Йосиповичем за те, що він не був там, на фестивальному святі.

Синійор Ванніков — продюсер, що займався прокатом радянських фільмів в Аргентині. Батьки його свого часу емігрували з Одеси. Мабуть, половина продюсерів усього світу — вихідці з Одеси. Ванніков ініціативний і діловий. Наша делегація весь час підтримувала з ним контакти. Перед від'їздом він нам подарував як сувенір хорошої роботи місцевих майстрів флюгер, який встановлюють на будинку. Це художнє кування — всілякі бики, будиночки і т.д. Річ красива, але на шляху в 20 тисяч кілометрів вона нам завдавала немало клопоту. На вечорі я її вручив Сергію Йосиповичу, сказавши, що це йому особисто просили передати аргентинські кінематографісти свій дарунок. Довелось, правда, сказати з приводу того, щоб він коли-небудь уподібнювався флюгерові. Він радів подарунку, немов дитина, і довго ця аргентинська диковинка підносила на його балконі на площі Перемоги.

* * *

Успіх «Тіней забутих предків» був радістю, якої вже дуже давно не переживало українське кіно. Тоді здавалось, що успіху радіють всі. Це було надто просто і наївно. Навіть те, що виник прямо-таки ажіотаж — було ознакою зіткнення багатьох, іноді протилежних течій.

Не будемо чіпати тих, хто просто радів гарній картині, тому що тепер не соромно дивитися людям в очі. Тут все ясно. Але (на цьому спогади обриваються).